

Markus Bayer

Syntaksa sekundarnych prefiksow w hornjo- a delnjoserbskich dialektach

0. Je to znaty fakt, zo su so w někotrych słowjanskich rěčach – mjez druhim přez kontakt z němčinu – tak mjenowane sekundarne werbalne prefiksy wutworili. To su morfemy wšelakoreho pochada, kiž wustupuja we werbalnych kompozitach w funkciji prefiksow a modifikuja semantiku základnych werbow. Hinak hač primarne prefiksy pak su wone přeco akcentowane a móža so pod wěstymi syntaktiskimi wuměnjemi wot základneho słowjesa džělić. Tak konkurujetej ze sobu w hornjoserbšćinje na přikład *zestorkać* a *hromadže storkać*, *wotwozyć* a *preč wozyć*, *wudać* a *won dać*. Tónle zjaw je w samsnej měrje typiski tež za delnjoserbšćinu.

W rěčach, na kotrež njeje němčina wulki wliw měła, zetkamy so tohorunja ze sekundarnymi prefiksami, modifikowacymi woznam základneho werba. Wo tym swědča mjez druhim zestajane słowjesa w cyrkwinosłowjanšćinje kaž na přikład *mimowesti*, *mimowlěšti*, *mimowoditi*, *mimogřešti*. Sekundarne prefiksy njehraja wšak tu při tworjenju werbow žanu wjetšu rólu.

W tutym nastawku chcu so z džělnym aspektom tohole zjawa w serbšćinje zaběrać, to je ze syntaktiskim zadžerženjom sekundarnych prefiksow w hornjo- a delnjoserbskich dialektach.

Ważne znamjo, charakterizowace sekundarne prefiksy w němčinje, je t. mj. tmesis, to je wotdžělnosć sekundarnych prefiksow wot základneho werba.

Giger (1998:152), kiž je so ze sekundarnymi prefiksami w serbšćinje zaběrał, wěnuje základny džěl swojich přěpytowanjow jich syntaksy. Wón dochadza ke konkluziji, zo je syntaksa sekundarneho prefiksa a základneho werba w serbšćinje w 71 % wšěch padow identiska z jich syntaksu w němčinje. Přěpytowanja Gigera zepěraja so na teksty jara wšelakoreho pochada. Wón analyzuje pod mjenowanym aspektom teksty z terena poprawnych delnjo- a hornjoserbskich dialektow kaž tež přechodnych narěčow. Zaběra ze sekundarnymi prefiksami wupokaza wšak, zo je separatna analiza jich wustupowanja w hornjo- a delnjoserbskich dialektach wo wjele efektiwniša dyžli zhromadne a w tutym nastapanju njediferencowace přěpytowanje tekstow. Hižo Michałk je w léće 1970 na charakteristiske rozdžěle slowoslěda mjez hornjo- a delnjoserbskimi dialektami pokazał, kiž móhle tež w zwisku z našimi sekundarnymi prefiksami wěstu rólu hrać. Z tuteje přičiny zaběram so hišće raz ze syntaksu sekundarnych prefiksow. Za tajki zaměr wobkedžbujú bjez wuwzaća jenož prawe hornjo- a delnjoserbske narěče a přěpytuju syntaksu wšěch w nich wužiwaných sekundarnych prefiksow.

1. Syntetiske formy werba we hłownej sadže

Za němčinu je tak mjenowana distancowa pozicija typiska, w kotrejž wustupuje sekundarny prefiks po základnym słowjesu a zdobom na prawej periferiji sady. Tež delnjoserbšćina pokazuje tu sylnu tendencu k distancowej poziciji. W 100 % wšěch přěpytowaných padow steji sekundarny prefiks po základnym werbje a zwjetša na prawej periferiji sady.

- a) *a pón pšížo ten chléb nuc* (Fa 1957:70)
- b) *ga pen pšížo ten gospodar wen* (SD III:14)

Tež w hornjoserbščinje skutkuje tendenca k distancowej poziciji, tola wona wustupuje tu wjele rědšo. Jeniče we 68 % wobkedźbowanych padow namakamy słowjeso ze sekundarnym prefiksom w distancowej poziciji.

- a) *něk ja du nutř* (Mi/Pr 1974:149)
- b) *a nětk(o) džěše te wodulecě lós* (Jentsch 1980:217)

W hornjoserbskich sadach jewja so sekundarne prefiksy tež w kontaktowej poziciji, tola chětro rědko, na přikład:

- a) *pon mó nuc jěchamo* (SD IX:42)
- b) *ha to jen rano zaje won džěše* (Jentsch 1980:218)

2. Syntetiske formy słowjesa w pódlanskej sadze

Za němčinu je při syntetiskich formach werba w pódlanskej sadze kontaktowa pozicija charakteristiska. W hornjo- a delnjoserbskich dialektach pokazuja sekundarne prefiksy chětro rozdžělnu syntaksu. W delnjoserbščinje wustupuja sekundarne prefiksy při syntetiskich formach werba w pódlanskej sadze předewšěm w distancowej poziciji, to je w poziciji, kiž je za němčinu typiska we hłownej sadze.

- a) *gaž cošku kunstingera pšížo gerjej* (SD VII:16)
- b) *gaž ten kleb jo wen* (SD III:88)

Rědšo steji prefiks w poziciji kontakta:

- a) *coš è prec daju, jo droge* (Lö:182)
- b) *což em docu sluša* (SD III:44)

W hornjoserbskich dialektach wšak dominuje kontaktowa pozicija, kajkaž je wona tež za sekundarne prefiksy w němčinje typiska. Kontaktowu poziciju namakamy w 15 z 18 přikładow. Na přikład:

- a) *ka mó rjenje wokowo jědžemo* (Mi/Pr 1974:145)
- b) *zo to šen wšo won přińdže* (Jentsch 1980:219)

Distancowa pozicija wustupuje porno tomu jara rědko:

- a) *hdže ma wona tu kudžel jow* (SD V:20)
- b) *dyž jo šitko nimo* (SD IX:42)

3. Analytiske formy słowjesa we hłownej sadze

W tych padach, w kotrychž sej němčina žada kontaktowu poziciju sekundarnych prefiksow, wobkedźbujemy mjez hornjo- a delnjoserbskimi dialektami zasadne rozdžěle syntaktiskeje struktury. Delnjoserbščina pokazuje, hinak hač je to w němčinje, tež při analytiskich formach słowjesa wuraznu tendencu k distancowej poziciji sekundarneho prefiksa we hłownych sadach. Tajka wustupuje w 72 % wotpowědnych přikładow:

- a) *pen su šli curiki* (SD VII:64)
- b) *a jaden bħysk za drugim jo pšišel dołoj* (Fa 1964:331)

Kontaktowu poziciju pak wobswědčaja jenož 28 % přikładow:

- a) *a pen su zas ten wez dołoj oljowali* (SD VII:56)
- b) *a pón som ten kur [...] dołoj womjatla* (Fa 1964:347)

W hornjoserbšćinje je situacija dospołnje hinaša. Tu přewahuje z 82 % kontaktowa pozicija, kaž so wona w analogiskich padach tež w němćinje jewi (po distribuciskich prawidłach němćiny).

- a) *a pón bó(ch) je nutř pušćiwa* (Mi/Pr 1974:145)
- b) *to smo mo pon tu wodu přeč brali* (Jentsch 1980:224)

4. Analytiske formy słowjesa w pódlanskej sadže

Po distribuciskich prawidłach němćiny by tu kontaktowa pozicija obligatoriska była. Bohužel je přistupny material tu jara skromny. Tola je spóznamomne, zo tež w tajkich padach w delnjoserbšćinje distancowa pozicija njeje ředka. Dominuja wšak přikłady z kontaktowej poziciju.¹

- a) *ako jo hyšći wót wcorego wušej měł* (Fa 1964:334)
- b) *ak pen su nuć pšišli* (SD VII: 66)

Tola mamy runje telko přikładow z distancowej poziciju:

- a) *až to jo pšišlo gromadu* (Fa 1964:345)
- b) *gaž jo ten chlěb byl wen* (Fa 1957:73)

W hornjoserbskim materialu wšak dominuje z 93 % kaž w němćinje kontaktowa pozicija:

- a) *hdyž stej dwey njeźeli nimo bówoj* (Mi/Pr 1974:139)
- b) *a hdyž smo mó pon won čahali* (SD V:30)

Jenož jónu wustupuje distancowa pozicija:

- a) *ha hdyž je ta bówa won z durjemi* (Mi/Pr 1974:179)

5. Sekundarny prefiks při infinitiwje słowjesa

W němćinje wustupuje sekundarny prefiks při infinitiwje werba přeco w kontaktowej poziciji. Tež w tajkich přikładowch wobsteja wurazne rozdžěle mjez hornjo- a delnjoserbskimi dialektami. We woběmaj skupinomaj dominuje drje kontaktowa pozicija, tola w hornjoserbšćinje nałožuje so wona wjele konsekwentnišo hač w delnjoserbšćinje. W delnjoserbskich narěčnych tekstach wustupuje kontaktowa pozicija jenož w 76 % wotpowědnych přikładowch:

¹ Hinak wšak ma so z wobrotom *wokolo spóraś*, w kotrymž wustupuje sekundarny prefiks bjez wuwzaća w kontaktowej poziciji. Tuž zwostanu nam z wósom cyłkownych přikładow jenož štyri za wotpowědnu analizu. Z wobrotom *wokolo spóraś* zaběramy so pozdžišo.

- a) *tam njejsu jim dali durich ješ* (SD VII:28)
 b) *pen njejsu megli te tek zas ten wez wen krydnuš* (SD VII:58)

W štwórcinje příkladow namakamy distancowu poziciju:

- a) *pen ordujo wzety wen* (SD III:88)
 b) *gaž deš richtich zrachnowaš gromadu* (SD X:22)

W hornjoserbskim materialu dominuje kontaktowa pozicija porno tomu z 95 %:

- a) *potom wordwje won brane, tón chlěb* (SD V:60)
 b) *a to wordwje nutř suwane* (SD V:64)

Jenož w dwěmaj příkladomaj wustupuje sekundarny prefiks w distancowej poziciji:

- a) *a to (dyrbi) so rozměšeć różno* (SD V:58)
 b) *a tam wordwje kinjene won* (SD V:64)

6. Wunošk slědženow wo poziciji sekundarneho prefiksa w serbskich dialektach

W přepytowanych hornjo- a delnjoserbskich narěčnych tekstach jewi so scěhowacy podźěl kontaktoweje resp. distancoweje pozicije sekundarnych prefiksow:

dialekty	delnjoserbske		hornjoserbske	
	kontakt	distanca	kontakt	distanca
synt. formy we HS	0 %	100 %	32 %	68 %
synt. formy w PS	33 %	67 %	83 %	17 %
anal. formy we HS	28 %	72 %	82 %	18 %
anal. formy w PS	50 %	50 %	93 %	7 %
infinitiw	76 %	24 %	95 %	5 %

W delnjoserbščinje wustupuje při wosobowych formach werba distancowa pozicija přewažnje abo runje tak často kaž pozicija kontakta. Jeničce při infinitiwje namakamy we wjetšinje padow kontaktowu poziciju. Cyłkowny podźěl distancoweje pozicije pak je w delnjoserbščinje wyši hač w přirunajomnych padach hornjoserbšćiny. Poměrnje mało je tu potajkim padow, hdžež předleži identiski słowoslěd sekundarnych prefiksow kaž w němčinje.

W hornjoserbščinje pak je w kóždym typje sadow wurazna tendenca k typiskemu słowoslědej němčiny spóznać. Najbóle je to widjeć při infinitiwnych formach, tola samsna tendenca wustupuje tež při wosobowych formach werba. Wuwzaće su syntetiske formy słowjesa we hłownej sadze. Podobnje kaž w němčinje wustupuje tu přewažnje distancowa pozicija.

Ze zaměrom, z dialektnych tekstow dobyty skromny material dopjelnić, sym dodatne naprašowanje přewjedł. Na tutym zakładze sym přeanalyzował blisko 2 000 hornjoserbskich a někak 2 000 delnjoserbskich sadow, wobsahowacych werb ze sekundarnym prefiksom.

Kóždy z woprašanych měješe wo słowoslědže 20 werbalnych formow ze sekundarnym prefiksom rozsudzić. Kóžde słowjeso bu w někak 16–20 sadach předstajane. Woprašowani dyrbjachu wotpowědne sady posudžować. Ze znamku „1“ woznamjenjam

hódnoćenje: „tak bych to rjekł“, znamku „2“ sym dał hódnoćenjam typu: „tak je to móžne, ale njebych tak rjekł“. W padach jenakeje hódnoty sadow mějachu woprašowani móžnosć, wotpowědnej sadže dać znamku „1“ a „2“.

7. Wunošk naprašowanja

Předstajam tu jeničce sady, kiž su dóstali hódnotu „1“. Tabela znazornja podźěl wobeju pozicijow sekundarnych prefiksow we wšelakich formach werba a typach sadow:

naprašowanje	delnjoserbsčina		hornjoserbsčina	
	kontakt	distanca	kontakt	distanca
synt. formy we HS	32 %	68 %	50 %	50 %
synt. formy w PS	49 %	51 %	90 %	10 %
anal. formy we HS	52 %	48 %	99 %	1 %
anal. formy w PS	51 %	49 %	96 %	4 %
infinitiw	57 %	43 %	100 %	0 %

Wunošk naprašowanja přeradza hižo na přeni pohlad, zo potwjerdzi so woprawdže rozdźěl w distribuciji sekundarnych werbalnych prefiksow w hornjo- a delnjoserbsčinje.

Kontaktowa pozicija wustupuje w hornjoserbsčinje z 90 %–100 % we wšěch tych padach, w kotrychž je wona za němčinu typiska (pozicije 2–5). Jeničce we hłownych sadach ze syntetiskimi formami werba (pozicija 1, su to formy prezensa a imperatiwa) hódnoći so kontaktowa pozicija jako runohódna z distancowej poziciju. Při detailnej analize pokazuje so, zo trjeba so w prezensu kontaktowa pozicija častišo hač distancowa pozicija. Kontaktowa pozicija je při prezensowej formje dóstała 80 króc hódnoćenje „1“, jenož 15 króc znamku „2“. Hinak je to při imperatiwje. Tu je so w 70 padach distancowa pozicija preferowała, kontaktowa pozicija jenož 4 razy. Při někotrych hornjoserbskich zestajanych werbach, kiž su wočiwidnje kalki z němčiny, připóznachu někotři woprašowani jenož kontaktowu poziciju. Dokelž pak so při imperatiwje hewak nimale konsekwentnje preferuje distancowa pozicija, mějachu woprašowani tendencu, imperatiwisku konstrukciju přeměnić do druheje konstrukcije, w kotrejž wustupuje kontaktowa pozicija. Typiski přikład je za delnjoserbsčinu słowjeso *wokoło spóraš*, za hornjoserbsčinu *nutř widžeć*:

- a) Prezens: *to nutř widžu*
- b) Negacija: *to nutř njewidžu*
- c) Prezens w pódlanskej sadže: *myslu, zo wón to nutř widži*
- d) Analytiski perfekt: *skónčnje je wón to nutř widzał*
- e) Analytiski perfekt w pódlanskej sadže: *sym myslil, zo je wón to nutř widzał*
- f) Infinitiw: *to dyrbiš nutř widžeć*
- g) Imperatiw: 1) Wopisanje: *to dyrbiš nutř widžeć*, 2) Skedźbnjenje: „to njebych tak rjekł“, 3) Spisowne: *dowidź to skónčnje*

Wuslědky na zakładze dialektnych tekstow, kiž běchu za hłownu sadu wustupowanje syntetiskich formow werba ze 100 % w distancowej poziciji wupokazali, relatiwizuja so přez wunošk naprašowanja (hlej přěnju tabelu). Wuchadźamy z toho, zo přewahuje w hornjoserbsčinje – z wuwzaćom formow w imperatiwje – kontaktowa pozicija.

W delnjoserbšćinje knježa cyle hinaše poměry. Tu wustupujetej kontaktowa a distancowa pozicija porno sebi a w jenakej měrje. Woprašowani hódnočachu zwjetša wobě poziciji jako runohódnej a dachu jimaj hódnotu „1“. W někotrych padach drje hódnočeše so jedna z pozicijow jako skerje emfatiska abo ekspresiwna. Tola we wjetšinje padow njebě tajke hódnoćenje móžne, tak nic na přikład w scěhowacych třoch sadach ze zestajanjom werbom *prjedk pšiš*:

- a) tam jo take a wšake prjedk pšišlo
- b) tam jo take a wšake pšišlo prjedk
- c) tam jo pšišlo take a wšake prjedk

Wšitke tute warianty běchu z hódnotu „1“ woznamjenjene. Woprašowani njeběchu kmari rjec, hač ma změna słowoslěda w mjenowanych přikładach wliw na změnu woznama. Samo při infinitiwje słowjesow, při kotrymž je w hornjoserbšćinje – runje tak kaž w němčinje – jeniče kontaktowa pozicija móžna, dósta distancowa pozicija w 43 % přikładach hódnotu „1“. Tak buštej tež scěhowacej sadze ze samsneho naprašowanja jako dospołnje wuměnjomnej a bjez woznamoweho rozdžěla hódnoćenej.

- a) take něčo móžo prjedk pšiš
- b) take něčo móžo pšiš prjedk

8. Zakónčace přispomnjenja

Móžemy tuž zwěsćić, zo pokazuje delnjoserbšćina, štož syntaksu sekundarnych werbalnych prefiksow nastupa, swobodniši słowoslěd dyžli hornjoserbšćina. Tuž móhlo so z toho wuchadžeć, zo je hornjoserbšćina z němčiny přejimała nimo wašnja, tworić słowjesa ze sekundarnym werbalnym prefiksom, tež jich specifiski słowoslěd. Prawdže podobniše wšak je, zo mamy w hornjoserbšćinje činić ze zwjazanjom dweju wšelakeju zjawow němsko-serbskeho rěčneho kontakta. Prěni zjaw je kalkowanje zestajanych słowjesow ze sekundarnym, zwjetša z adverbow pochodzacy m prefiksom. Druhi zjaw pak je identiskosć syntaksy, kiž je drje we wulkej měrje wot kalkowanja zestajanych słowjesow njewotwisna. Hornjoserbski sadotwar pokazuje sylny wliw ramikowych konstrukcijow němčiny.

- a) Ramikowa konstrukcija modalneho słowjesa a infinitiwa poňowoznamoweho werba: Ich will mit dir nach Hause gehen
- b) Ramikowa konstrukcija konjunkcije a finitneje formy werba w pódlanskej sadze: Dass ich mit dir nach Hause gehe
- c) Ramikowa konstrukcija pomocneho a poňowoznamoweho werba w syntetiskim predikaće: Ich bin mit dir nach Hause gegangen

Kaž je znate, wustupuje w němskich ramikowych konstrukcijach tendenca, sadu zamknýć z wažnym elementom predikata. Michałk piše w swojim 1962 wozjewjenym nastawku *Der Einfluß des Deutschen auf die Stellung des verbum finitum im sorbischen Satz*, zo rozšěrja so w hornjoserbšćinje tajka tendenca samo na sady, w kotrychž to němčina njedowoli. Tak je to we hłownych sadach ze syntetiskimi formami werba.

Ramikowe konstrukcije z werbom na samym kóncu sady su so tuž w hornjoserbšćinje spowšitkownili. To woznamjenja, zo wustupuje w hornjoserbšćinje kaž finitna tak tež infinitna forma werba prawidłownje na samym kóncu, na prawej periferiji sady. Sekundarny prefiks, sylnje zwjazany ze zakładnym werbom, móže wšak jeniče bjez-

posrědnje před nim stać. To plaći w hornjoserbšćinje tež za syntetiske formy werba ze sekundarnym prefiksom we hłownej sadze. We 80 z 95 wotpowědnych přikładow z prezensom steji tu sekundarny prefiks w poziciji kontakta. W hornjoserbšćinje su so ramikowe konstrukcije po přikładze hłownych sadow tež w pódlanskich sadach z analytiskimi werbalnymi formami spowštkownili, kaž je to Michałk (1962:248) pokazal. Za němčinu typiska ramikowa konstrukcija při analytiskich formach słowjesa w pódlanskej sadze, w kotrejž steji pomocne słowjeso na kóncu (*dass er mit mir nach Hause gegangen ist*), wustupuje tohodla w hornjoserbšćinje jenož jara rědko. Njejsym tuž w swojim naprašowanju tajki słowoslěd wosebje wobkedźbował. Překwapjace pak bě, zo su woprašowani w někotrych padach tajke moje sady tola „porjedźeli“, nałožuju němčinje wotpowědowacy słowoslěd:

- a) njewěrtju, zo tón štom skónčnje tola wokoło padnył je
- b) njedopominam so, hač mi te pjenjezy wróco dał je

Delnjoserbska syntaksa přeradza wjele mjeńši wliw němčiny dyžli hornjoserbska. Ramikowa konstrukcija wustupuje tu wjele rědšo hač w hornjoserbšćinje. W tutym padže knježi tu „swobodniši“ słowoslěd, kajkiž je wón tež za druhe słowjanske rěče typiski. Dokelž njeje prawa periferija sady ze słowjesom wobsadźena, móže sekundarny prefiks kaž adwerbialne wobstejenja za słowjesom stać.

Wujasnjenje tajkeje dalokosahaceje identiskosće hornjoserbskeje a němskeje syntaksy sekundarnych prefiksow mamy pytać w runočasnym skutkowanju dweju wot sebje njewotwisneju zjawow rěčneho kontakta. Tež delnjoserbšćina znaje drje kalkowanje werbow ze sekundarnym prefiksom, ale wona nima ramikowe konstrukcije. Delnjoserbska syntaksa je hinaša hač hornjoserbska.

Z pólsćiny přeložil Helmut Faska

Skrótšenki

- F – forma
- HS – hłowna sada
- PS – pódlanska sada

Literatura

- GIGER, M. (1998): Zu Lehnübersetzungen und Entlehnungen deutscher postponierbarer Präverbien in sorbischen Dialekten. In: Locher, J. P. (Hrsg.): Schweizerische Beiträge zum XII. Internationalen Slavistenkongress in Krakau. August 1998 (= Slavica Helvetica 60), s. 129–170, Bern.
- MICHALK, S. (1970): K prašenjam słowoslěda w serbskich dialektach. In: *Lětopis A 17* (1970) 1, s. 1–29.
- MICHALK, S. (1962): Der Einfluß des Deutschen auf die Stellung des verbum finitum im sorbischen Satz. In: *Zeitschrift für Slawistik* 7 (1962) 1, s. 232–262.

Žórła

- Fa 1957: Faßke, H., *Rogowska narěč. Wopisowaca a historiska fonetika* (njewozjewjene diplomowe džěło), Lipsk 1957.
- Fa 1964: Faßke, H., *Die Vetschauer Mundart*, Bautzen 1964.
- Jentsch 1980: Jentsch, H., *Die sorbische Mundart von Rodewitz/Spree*, Bautzen 1980.
- Lö 1969: Löttsch, R., Sorbische Dialektaufnahmen aus der Niederlausitz. Terpe, Kreis Spremberg. In: *Zeitschrift für Slawistik* 14 (1969) 2, s. 173–198.
- Mi/Pr I 1967: Michalk, S., Protze, H., *Studien zur sprachlichen Interferenz I*, Deutsch-sorbische Dialekttexte aus Nochten, Kreis Weißwasser, Bautzen 1967.
- Mi/Pr II 1974: Michalk, S., Protze, H., *Studien zur sprachlichen Interferenz II*, Deutsch-sorbische Dialekttexte aus Radibor, Kreis Bautzen, Bautzen [1974].
- SD: *Sorbische Dialekttexte* I, Spohla, Kreis Hoyerswerda, bearb. von H. Faßke und S. Michalk, Bautzen 1963; II, Nochten, Kreis Weißwasser, bearb. von H. Jentsch und S. Michalk, Bautzen 1964; III, Schmogrow, Kreis Cottbus, bearb. von H. Faßke und H. Jentsch, Bautzen 1965; IV, Sollschwitz, Kreis Hoyerswerda, bearb. von H. Faßke und S. Michalk, Bautzen 1966; V, Klix mit Spreewiese, Salga und Göbeln, Kreis Bautzen, bearb. von H. Faßke und S. Michalk, Bautzen 1967; VI, Weißig, Kreis Kamenz, mit Liebegast, Kreis Hoyerswerda, bearb. von H. Faßke und S. Michalk, Bautzen 1968; VII, Mattendorf, Kreis Forst, bearb. von H. Faßke und S. Michalk, Bautzen [1969]; VIII. Reichwalde und Wunscha, Kreis Weißwasser, bearb. von H. Faßke und S. Michalk, Bautzen [1970]; IX, Säuritz, Ostro und Jauer, Kreis Kamenz, bearb. von H. Jentsch und S. Michalk, Bautzen 1971; X, Turnow, Kreis Cottbus, bearb. von H. Faßke und H. Jentsch, Bautzen 1972.